

Tęsknota za wolnością. Polacy i powstanie styczniowe

Materiał składa się z sekcji: „Wprowadzenie”, „Sytuacja w Królestwie Polskim”, „Dlaczego powstanie wybuchło zimą?”, „Wojna partyzancka”, „Mordercza rywalizacja »czerwonych« i »białych«”, „Pomoc ludności cywilnej”, „Zemsta cara”, „Zamiast podsumowania”.

Materiał zawiera 8 ilustracji (fotografii, obrazów, rysunków), 1 film, 6 ćwiczeń, w tym 6 interaktywnych, 10 poleceń.

Bibliografia:

- Źródło: *Mowa cesarza Aleksandra II wygłoszona w Warszawie wobec marszałków, szlachty, senatorów i duchowieństwa 23 V 1856 roku*, [w:] *Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. S. B. Lenard, M. Sobańska-Bondaruk, Warszawa 2001, s. 228.

Namioty wojska rosyjskiego stacjonującego przed Zamkiem Królewskim

Źródło: Karol Beyer, *Namioty wojska rosyjskiego stacjonującego przed Zamkiem Królewskim*, 1861, domena publiczna.

Kolejny zryw, kolejne ofiary. Polacy nadal jednak nie przestali marzyć o własnej ojczyźnie.

Wprowadzenie

Kiedy to było?

Oś czasu – tęsknota za wolnością. Polacy i powstanie styczniowe

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Sytuacja w Królestwie Polskim

Objęcie tronu przez **Aleksandra II** w lutym 1855 powitane zostało w Rosji jako zapowiedź lepszych czasów. Po klęsce w wojnie krymskiej (która toczyła się w latach 1853–1856) Rosja pod rządami Aleksandra II przechodziła gruntowne zmiany. Car zainicjował wiele reform wewnętrznych i złagodził politykę antypolską. Zyskały one miano **odwilży posewastopolskiej**. Polacy liczyli na zelżenie sytemu, ale bezpośrednio śmierć Mikołaja I żadnych zmian w Królestwie Polskim nie przyniosła. Nadal rządził namiestnik Paskiewicz, który uosabiał

istotę systemu mikołajowskiego wobec Polaków. Dopiero śmierć 'Księcia Warszawskiego' (1 II 1856), jak tytułowano Paskiewicza, symbolicznie kończyła epokę Mikołaja I w Królestwie Polskim. W niecałe trzy miesiące po jego śmierci, w maju 1856 roku odwiedził Warszawę car Aleksander II. W kręgach ziemiańskich postanowiono to wykorzystać dla przedłożenia carowi petycji ('adresu') wyrażającego nadzieję na przywrócenie działania niektórych instytucji sprzed 1831, odebranych po klęsce powstania listopadowego. Wtedy okazało się, że car nie miał zamiaru wysłuchać, a tym bardziej przyjąć owego polskiego 'adresu', ale uprzedzając polską inicjatywę, dwukrotnie rzucił znamienne ostrzeżenie 'Żadnych marzeń panowie' (porzućcie marzenia), bo nie mieściło się w jego wyobraźni, aby poddani bez zezwolenia ośmielali się zwracać do cara z prośbami. W wygłoszonej mowie powiedział:

“ Mowa cesarza Aleksandra II wygłoszona w Warszawie wobec marszałków, szlachty, senatorów i duchowieństwa 23 V 1856 roku

Przybywam do Was z zapomnieniem przeszłości, pełen najlepszych zamiarów w stosunku do kraju. Waszą jest rzeczą pomóc mi w ich urzeczywistnieniu. Ale przede wszystkim muszę Wam powiedzieć, że nasze stosunki wzajemne należy jasno określić.

Jesteście bliscy sercu mojemu równie, jak Finlandczycy i inni moi poddani rosyjscy; lecz żądam, aby porządek, ustalony przez mojego ojca, w niczym nie został naruszony. Dlatego też, panowie, przede wszystkim porzućcie marzenia, porzućcie marzenia! Potrafię bowiem poskromić porywy tych, co zechcą żyć nimi dalej, potrafię przeszkodzić temu, aby ich marzenia nie wykraczały poza granice ich wyobraźni. Pomyślność Polski zawisła od jej zupełnego zjednoczenia się z innymi narodami mojego cesarstwa. To, co zrobił mój ojciec, dobrze zrobił i ja to utrzymam. [...] Polska powinna pozostać na zawsze złączoną z wielką rodziną cesarzy rosyjskich.

Źródło: Mowa cesarza Aleksandra II wygłoszona w Warszawie wobec marszałków, szlachty, senatorów i duchowieństwa 23 V 1856 roku, [w:] *Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. S. B. Lenard, M. Sobańska-Bondaruk, Warszawa 2001, s. 228.

Ćwiczenie 1

Zapoznaj się z fragmentem przemowy cara Aleksandra II, skierowanej do polskich marszałków, szlachty, senatorów i duchowieństwa. Wykorzystując podane niżej streszczenia, umieść odpowiednie fragmenty tekstu źródłowego w tabeli.

Na podstawie wykonanego ćwiczenia scharakteryzuj stosunek Aleksandra II do jego polskich poddanych i do sprawy polskiej.

Streszczenie	Tekst źródłowy
Car Aleksander II zapewnił Polaków o swojej sympatii do nich, o konieczności zapomnienia o wzajemnych urazach i o chęci współpracy.	
Car zażądał, aby organizacja Królestwa Polskiego, zaprowadzona przez jego ojca, Mikołaja I Romanowa, po upadku powstania listopadowego pozostała nienaruszona.	
Aleksander II zapowiedział, że nie będzie tolerował żadnych prób („marzeń”) odzyskania niepodległości przez Polaków.	
Car Aleksander II zagroził, że zdusi wszelkie próby walki niepodległościowej.	
Car wyraził opinię, że Polska powinna podlegać rosyjskiej władzy na zawsze.	

żądam, aby porządek, ustalony przez mojego ojca, w niczym nie został naruszony

Potrafię bowiem poskromić porywy tych, co zechcą żyć nimi dalej, potrafię przeszkodzić temu, aby ich marzenia nie wykraczały poza granice ich wyobraźni.

Przybywam do Was z zapomnieniem przeszłości, pełen najlepszych zamiarów w stosunku do kraju. Waszą jest rzeczą pomóc mi w ich urzeczywistnieniu. Ale przede wszystkim muszę Wam powiedzieć, że nasze stosunki wzajemne należy jasno określić. Jesteście bliscy sercu mojemu równie, jak Finlandczycy i inni moi poddani rosyjscy

Polska powinna pozostać na zawsze złączoną z wielką rodziną cesarzy rosyjskich

Dlatego też, panowie, przede wszystkim porzućcie marzenia, porzućcie marzenia!

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Postawa cara Aleksandra II i reformy przeprowadzane przez niego w Rosji pozwoliły społeczeństwu Królestwa Polskiego na niemożliwą wcześniej manifestację nastrojów narodowych. Począwszy od pogrzebu **Katarzyny Sowińskiej i Józefa Sowińskiego** – działaczki społecznej i żony bohatera powstania listopadowego, generała – od czerwca 1860 roku, przy okazji kolejnych rocznic narodowych i świąt religijnych ulicami Warszawy przechodziły pochody mieszkańców.

Postawę mieszkańców Warszawy, a wkrótce tej części społeczeństwa polskiego na ziemiach zaboru rosyjskiego, które w 1861 roku czynnie manifestowało dążenia do niezależności, o zdecydowanie antyrosyjskim charakterze, nazwano **'rewolucją moralną'**.

Władze rosyjskie były zaskoczone masowością procesji i manifestacji. Wkrótce odpowiedziały na nie terrorem wymierzonym w społeczeństwo polskie i Kościół katolicki. W lutym 1861 roku (dwa dni po rocznicy bitwy pod Grochowem) żandarmeria rozpędziła procesję na Starym Mieście, zabijając pięciu demonstrantów. W kwietniu podczas interwencji zabito ponad 100 osób. Wrażenie tych wydarzeń w kraju oraz zagranicą było olbrzymie, a obserwowana pewna ustępliwość władz carskich, zrodziła przekonanie, iż manifestacje to nie tylko sposób mobilizacji społeczeństwa polskiego, ale także dobry instrument nacisku na Rosję. Zwłaszcza, że opinia europejska potępiała władze rosyjskie za brutalne traktowanie pokojowych manifestacji polskich.

O nasileniu represji wiedział i je popierał margrabia **Aleksander Wielopolski**, początkowo dyrektor Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia Publicznego w Królestwie Polskim, a następnie od 1862 roku naczelnik rządu cywilnego Królestwa Polskiego (czyli premier). Nieprzychylnym okiem spoglądał on bowiem na gorączkę polityczną, jaka ogarnęła polskie społeczeństwo.

Ciekawostka

Wielopolski był zwolennikiem ugody z Rosją. Dążył do uzyskania **autonomii** w ramach państwa rosyjskiego. Zreformował administrację i szkolnictwo Królestwa Polskiego, powierzając Polakom stanowiska nauczycieli i urzędników. W czerwcu 1862 roku reaktywował Uniwersytet Warszawski pod nazwą Szkoły Głównej. Doprowadził do wyborów rad miejskich i samorządowych, które miały wprowadzić ograniczone kompetencje, lecz stanowiły ważny krok w kierunku przywrócenia samorządu w Królestwie, a tym samym poszerzenia jego autonomii. Pod jego rządami doszło do wprowadzenia carskiego ukazu o równouprawnieniu Żydów. Margrabia zainicjował także reformę wsi, przeprowadzając oczynszowanie chłopów. Nie zaspokoilo to ich żądań, gdyż domagali się oni uwłaszczenia. Królestwo Polskie pozostawało ostatnim obszarem dawnej Rzeczypospolitej nieobjętym jeszcze tą reformą.

Film dostępny pod adresem </preview/resource/RtAbgZWcCXmC8>

Prof. dr hab. Andrzej Szwarc opowiada o przygotowywaniu powstania styczniowego

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie video. Na początku pojawia się plansza z tytułem „Przygotowanie powstania styczniowego”. Następnie pojawia się prof. dr hab. Andrzej Szwarc – historyk z Uniwersytetu Warszawskiego. Mężczyzna siedzi na kanapie w pokoju. W tle zasłona, lampa, fragment obrazu na ścianie. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił prof. dr hab. Andrzej Szwarc, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego", wrzesień 2014.

Polecenie 1

Wysłuchaj wykładu o przygotowaniach do powstania narodowego. Na podstawie uzyskanych informacji:

- Opisz skrótkowo okoliczności podjęcia decyzji o jego wybuchu.
- Wyjaśnij, kto ponosił za nią odpowiedzialność.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Tymczasem wydarzenia z lutego i kwietnia 1861 roku sprawiły, że mieszkańcy Warszawy, dotąd manifestujący pokojowo, zaczęli ulegać rewolucyjnym nastrojom. Znaczącą rolę w ich mobilizacji odegrały środowiska emigracyjne, skupione wokół **Ludwika Mierosławskiego**, oraz przyjeżdżająca do kraju młodzież polska studiująca w wyższych szkołach Cesarstwa Rosyjskiego. Stanowiła ona główny trzon radykalnie demokratycznego tajnego stronnictwa 'czerwonych', utworzonego pod koniec

1861 roku, które dążyło do walki zbrojnej. Swoją ugodową wobec zaborcy postawą Wielopolski ściągnął na siebie nienawiść działających w podziemiu radykalnych działaczy, którzy latem 1862 roku dwukrotnie zorganizowali na niego nieudane zamachy. Ziemiaństwo i bogate mieszczaństwo — które z czasem uformowały się w stronnictwo 'białych' — zajmowały chwiejne stanowisko wobec nasilających się nastrojów rewolucyjnych. Nie zgadzały się z ugodową polityką Wielopolskiego, ale były też nastawione negatywnie do pomysłu walki zbrojnej.

Namioty wojska rosyjskiego stacjonującego przed Zamkiem Królewskim

Źródło: Karol Beyer, *Namioty wojska rosyjskiego stacjonującego przed Zamkiem Królewskim*, 1861, domena publiczna.

W październiku 1861 roku namiestnik rosyjski przywrócił w Królestwie Polskim stan wojenny (wprowadzony po raz pierwszy po powstaniu listopadowym). Fotografia przedstawia namioty wojska rosyjskiego w Warszawie.

Ćwiczenie 2

Przyjrzyj się powyższej ilustracji i powiedz, gdzie stacjonowały wojska rosyjskie. Dlaczego właśnie tam je zgrupowano? Zaznacz jedną odpowiedź.

☐

w Wilanowie

☐

na placu Saskim

☐

na Powązkach

☐

na placu Zamkowym

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Learnetic, licencja: CC BY 4.0.

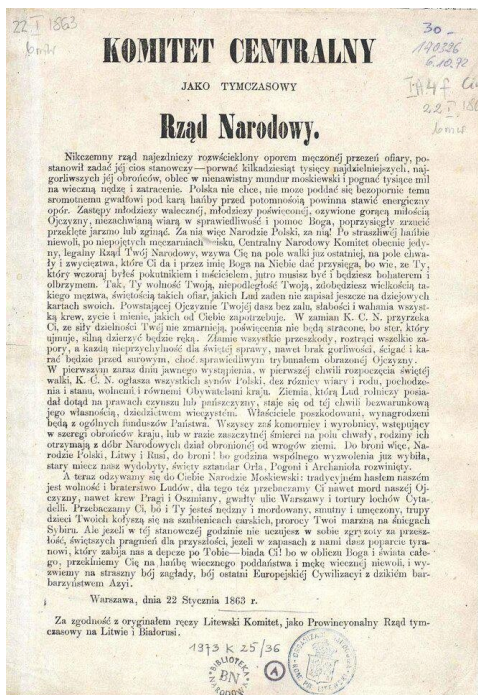
Dlaczego powstanie wybuchło zimą?

Aleksander Wielopolski świetnie orientował się w nastrojach panujących w społeczeństwie, ale nie zamierzał ich akceptować. Podjął działania zmierzające do tego, aby rozbić obóz 'czerwonych'. Na połowę stycznia 1863 roku zapowiedział brankę, czyli pobór do wojska. Zamierzał wykorzystać ją do rozbicia organizacji konspiracyjnych, toteż nakazał sporządzić listy rekrutów. Obejmowały one około 8 tysięcy nazwisk osób podejrzewanych o działalność spiskową, zamieszkałych w miastach, zwłaszcza w Warszawie.

Branka nie rozbiła organizacji 'czerwonych', natomiast przyspieszyła bieg wypadków. Chociaż datę poboru i imienną listę do ostatniej chwili utrzymywano w tajemnicy, rozpoczęto go przy wsparciu wojska rosyjskiego jedynie w Warszawie. Większość zagrożonej młodzieży zdążyła opuścić miasto i schronić się w okolicznych lasach. Kierujący organizacją 'czerwonych' postanowili zapobiec brance na prowincji, wyznaczając wybuch powstania na 22 stycznia 1863 roku. Pod presją wydarzeń Komitet Centralny Narodowy 'czerwonych', po przekształceniu się w Tymczasowy Rząd Narodowy, ogłosił manifest powstańczy. W Puszczy Kampinoskiej i Lasach Serockich sformowano pierwsze oddziały powstańcze.

Ćwiczenie 3

Zapoznaj się z proklamacją o rozpoczęciu powstania i wykonaj zadanie: Przypisz oznaczone numerami poniższe streszczenia do odpowiednich fragmentów tekstu. Zastanów się, co jeszcze było celem jego ogłoszenia.

- 3
- 2
- 1

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Komitet Centralny jako Tymczasowy Rząd Narodowy.

Nikczemny rząd najezdniczy rozwścieklony oporem męczonéj przezeń ofiary, postanowił zadać jéj cios stanowczy — porwać kilkadziesiąt tysięcy najdzielniejszych, najgorliwszych jéj obrońców, oblec w nienawistny mundur moskiewski i pognać tysiące mil na wieczną nędzę i zatrącenie. Polska nie chce, nie może poddać się bezopornie temu sromotnemu gwałtowi pod karą hańby przed potomnością powinna stawić energiczny opór. Zastępy młodzieży walecznéj, młodzieży poświęconéj, ozywione gorącą miłością Ojczyzny, niezachwianą wiarą w sprawiedliwość i w pomoc Boga, poprzysięgły zrzucić przekłęté jarzmo lub zgiąć. Za nią więc Narodzie Polski, za nią! Po straszliwéj hańbie niewoli, po niepojętych męczarniach cisku, Centralny Narodowy Komitet obecnie jedyny, legalny Rząd Twój Narodowy, wzywa Cię na pole walki już ostatniej, na pole chwały i zwycięstwa, które Ci da i przez imię Boga na Niebie dać przysięga, bo wie, że Ty, który wczoraj byłeś pokutnikiem i mścicielem, jutro musisz być i będziesz bohaterem i olbrzymem. Tak, Ty wolność Twoją, niepodległość Twoją, zdobędziesz wielkością takiego męztwa, świętością takich ofiar, jakich Lud zaden nie zapisał jeszcze na dziejowych kartach swoich. Powstającej Ojczyźnie Twojej dasz bez zalu, słabości i wahania, wszystką krew, życie i mienie, jakich od Ciebie zapotrzebuje. W zamian K. C. N przysięga Ci, że

siły dzielności Twój nie zmniejszą, poświęcenia nie będą stracone, bo ster, który ujmuje, silną dźwignią będzie ręką. Złamię wszystkie przeszkody, roztrąci wszelkie zapory, a każdą nieprzychylność dla świętej sprawy, nawet brak gorliwości, ścigać i karać będzie przed surowym, choć sprawiedliwym trybunałem obrazonej Ojczyzny.

W pierwszym zaraz dniu jawnego wystąpienia, w pierwszej chwili rozpoczęcia świętej walki, K. C. N. ogłasza wszystkich synów Polski, bez różnicy wiary i rodu, pochodzenia i stanu, wolnemi i równemi Obywatelami kraju. Ziemia, którą Lud rolniczy posiadał dotąd na prawach czynszu lub pańszczyzny, staje się od tej chwili bezwarunkową jego własnością, dziedzictwem wieczystem. Właściciele poszkodowani, wynagrodzeni będą z ogólnych funduszy Państwa. Wszyscy zaś komornicy i wyrobnicy, wstępujący w szeregi obrońców kraju, lub w razie zaszczytnej śmierci na polu chwały, rodziny ich otrzymają z dóbr Narodowych dział obronionej od wrogów ziemi. Do broni więc, Narodzie Polski, Litwy i Rusi, do broni! bo godzina wspólnego wyzwolenia już wybiła, stary miecz nasz wydobyty, święty sztandar Orła, Pogoni i Archanioła rozwinięty.

A teraz odzywamy się do Ciebie Narodzie Moskiewski: tradycyjnym hasłem naszym jest wolność i braterstwo Ludów, dla tego też przebaczymy Ci nawet mord naszej Ojczyzny, nawet krew Pragi i Oszmiany gwałty ulic Warszawy i tortury lochów Cytadelli. Przebaczymy Ci, bo i Ty jesteś nędzny i mordowany, smutny i umęczony, trupy dzieci Twoich kołyszają się na szubienicach carskich, prorocy Twoi marzną na śniegach Sybiru. Ale jeżeli w tej stanowczej godzinie nie uczujesz w sobie zgryzoty za przeszłość, świętszych pragnień dla przyszłości, jeżeli w zapasach z nami dasz poparcie tyranowi, który zabija nas a depcze po Tobie — biada Ci! bo w obliczu Boga i świata całego, przeklniemy Cię na hańbę wiecznego poddaństwa i mękę wiecznej niewoli, i wyzwiemy na straszny bój zagłady, bój ostatni Europejskiej Cywilizacji z dzikiem barbarzyństwem Azji.

Warszawa, dnia 22 Stycznia 1863 r.

Za zgodność z oryginałem ręczy Litewski Komitet, jako Prowincjonalny Rząd tymczasowy na Litwie i Białorusi.

Fragment	Streszczenie
1	Tymczasowy Rząd Narodowy w swoim manifestie zapowiada wprowadzenie reform: zniesienie pańszczyzny na obszarze Królestwa Polskiego, nadanie chłopom na własność użytkowaną przez nich ziemię, dla chłopów bezrolnych po trzy morgi gruntu z dóbr narodowych za wzięcie udziału w powstaniu.
2	Tymczasowy Rząd Narodowy jako powód ogłoszenia powstania wymienia zapowiedziany przez margrabiego Wielopolskiego nadzwyczajny pobór rekruta do armii carskiej. Wzywa on cały naród do walki o wolność.

Fragment	Streszczenie
3	Tymczasowy Rząd Narodowy, licząc na poparcie rosyjskich rewolucjonistów, zwraca się do narodu rosyjskiego. Domaga się poparcia dla sprawy polskiej i wypowiedzenia posłuszeństwa caratowi.

Ciekawostka

Tekst manifestu Tymczasowego Rządu Narodowego napisali wspólnie jeden z działaczy Komitetu Centralnego Narodowego **Jan Majkowski i jego siostra**, znana poetka i publicystka **Maria Ilnicka**. Po upadku powstania styczniowego przez ponad 30 lat była ona redaktorką najbardziej znanego na ziemiach polskich czasopisma kobiecego pod tytułem 'Bluszcz'. Ten cieszący się dużą popularnością periodyk ukazywał się aż do 1939 roku.

Wojna partyzancka

Podczas wielomiesięcznych zmagañ z wojskiem carskim Polacy prowadzili walki o charakterze partyzanckim, co było spowodowane brakiem regularnego wojska, a także odpowiedniego uzbrojenia. Nie powiodły się początkowe plany zajęcia mniejszych miast i uwolnienia południowej części Królestwa Polskiego z Płockiem na czele. Gdyby udało się to przeprowadzić, Tymczasowy Rząd Narodowy mógłby się ujawnić i zmobilizować regularną armię. Stało się inaczej. Poza tym władze pruskie i austriackie gorliwie konfiskowały zagraniczne transporty z uzbrojeniem dla powstańców.

Oddziały partyzanckie udało się zorganizować dzięki temu, że Rosjanie... przecenili siły powstańców. Ściągnęli do Królestwa 340 tysięcy żołnierzy i obawiając się powstańczych ataków, skupili wojska w garnizonach. Powstańcze siły zmobilizowano także dzięki świetnie rozwiniętej sieci konspiracji na prowincji i skuteczności władz powstańczych, stanowiących tak zwane tajemne państwo polskie.

Cykl „Polonia”, IV, „Bitwa”

Źródło: Artur Grottger, *Bitwa*, 1863, domena publiczna.

Artur Grottger (1837–1867), jeden z czołowych przedstawicieli romantyzmu w malarstwie polskim stworzył wiele **rysunków** przedstawiających sceny związane z **powstaniem styczniowym**. Jego patriotyczna twórczość zyskała w XIX wieku ogromną popularność.

Ćwiczenie 4

Na podstawie rysunku pt. *Bitwa* z cyklu zatytułowanego *Polonia* scharakteryzuj uzbrojenie oddziałów powstańczych. Wypisz jego charakterystyczne elementy.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Oddziały polowe (zwane partiami) atakowały wroga znienacka, a w razie porażki rozpraszaly się, ale wkrótce znowu razem mogły atakować. Unikano w ten sposób skoncentrowanego ataku wojsk rosyjskich, liczniejszych, lepiej uzbrojonych i dysponujących artylerią. Powstańcy (łącznie co najmniej 150 tysięcy osób) stoczyli ogółem ponad 1200 bitew i potyczek, ale nie udało im się na trwałe opanować żadnego terenu. Utrudniało to znacząco wprowadzanie reform zapowiedzianych w manifestie powstańczym.

Niekiedy w oddziałach powstańczych, w męskich przebraniach i ze ściętymi włosami, walczyły z bronią w ręku kobiety: chłopki, mieszcżki, a także uboższe szlachcianki. Stawały one do walki pomimo zakazu Rządu Narodowego. Nieliczni dowódcy zezwalali na ich udział

w działaniach zbrojnych, ale częściej zdarzało się, że dopiero na pobojuwiskach uświadamiano sobie ich płeć.

Ciekawostka

Anna Pustowójtówna, żołnierz powstania styczniowego

Źródło: a. nn., *Anna Pustowójtówna, żołnierz powstania styczniowego*, 1863, domena publiczna.

Marian Langiewicz, generał i dyktator powstania styczniowego

Źródło: Ignacy Mażek, *Marian Langiewicz*, 1863, National Library of Poland, domena publiczna.

Marian Langiewicz uczynił swoim adiutantem **Henrykę Pustowójtównę**, walczącą pod pseudonimem Michał Smok. 'Czerwoni' uważali, że po ogłoszeniu dekretów uwłaszczeniowych chłopci masowo poprą patriotycznie nastawioną młodzież i natychmiast zameldują się w oddziałach powstańczych. Liczyli też na wsparcie ze strony rewolucyjnie nastawionych kręgów społeczeństwa rosyjskiego. Uważali, że

najważniejszym sukcesem powstania jest ogłoszenie programu reform społecznych (i mające wskutek tego nastąpić rozwiązanie kwestii chłopskiej).

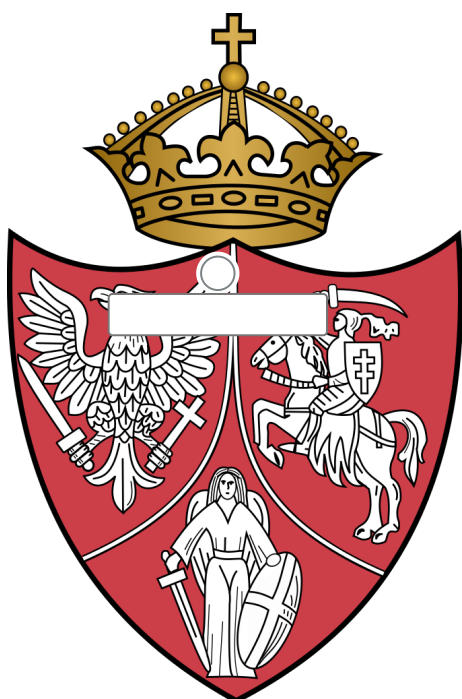
I to był ich zdaniem cel walki zbrojnej. Natomiast inny cel wyznaczali sobie 'biali'.

Opowiadali się oni za tym, żeby powstanie było jedynie zbrojną demonstracją, która posłuży mocarstwom zachodnim za pretekst do interwencji zbrojnej w obronie Polaków. Miałaby ona doprowadzić do odzyskania przez nich niepodległości. Ostatecznie nie spełniła się żadna z tych wizji.

Ćwiczenie 5

Opisz trójpłowy herb tajemnego państwa polskiego z okresu powstania styczniowego (wymyślony przez Stefana Bobrowskiego), umieszczając odpowiednie nazwy na herbie.

Poszukaj informacji, wśród jakich rodzących się wówczas narodów szukano poparcia dla polskiej walki o niepodległość.

Pogoń, jako godło Litwy

Michał Archanioł, jako godło Rusi

Zamknięta „korona jagiellońska” wieńcząca herb

Orzeł Biały (bez korony, ale z krzyżem i mieczem w szponach), jako godło Polski

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Mordercza rywalizacja 'czerwonych' i 'białych'

Wskazany przez Tymczasowy Rząd Narodowy pierwszy dyktator powstania, Ludwik Mierosławski, po przegraniu w lutym 1863 roku kilku potyczek powrócił do Paryża. W następnych tygodniach powstanie przetrwało wyłącznie dzięki zaangażowaniu 'czerwonych' i postawie naczelnika Warszawy, młodego **Stefana Bobrowskiego**. Zrobił on wszystko, aby rozwinąć konspirację i podnieść autorytet powstańczego rządu w społeczeństwie polskim. Wkrótce jednak ogłoszono – ku zaskoczeniu Bobrowskiego – kolejną dyktaturę. Objął ją w marcu 1863 roku **Marian Langiewicz**. Jego kandydaturę przeforsowali 'biali', którzy mieli nadzieję na przejęcie kontroli nad dowództwem powstania. Impulsem, który popchnął ich do zaangażowania się w walkę zbrojną, była sytuacja międzynarodowa. Cesarz Francuzów, **Napoleon III** zdawał się popierać powstanie Polaków, obiecywał emigracyjnemu Hotelowi Lambert pomoc militarną, a później – pośrednictwo w dyplomatycznych negocjacjach. Liczono więc na interwencję mocarstw zachodnich. 'Białym' zależało także na wyciszeniu radykalizmu społecznego powstania.

Dyktatura Langiewicza zakończyła się jednak po niespełna tygodniu, po klęsce pod Grochowiskami i aresztowaniu przez żandarmerię austriacką. Władzę po nim przejął Rząd Narodowy, który w marcu rozpoczął tworzenie stałej administracji państwowej. Rezydował w Warszawie, a kraj objęła rozbudowywana w błyskawicznym tempie sieć polskich urzędów, policji i sądów. Zaczęto wydawać własną prasę i ściągano podatki na rzecz tajemnego państwa. Po klęskach poniesionych przez większe zgrupowania partyzanckie (w bitwach pod Węgrowem i Siemiatyczami w lutym 1863 roku oraz w czasie kampanii Mariana Langiewicza na przełomie lutego i marca 1863 roku) walkę toczyły przede wszystkim niewielkie mobilne oddziały partyzanckie.

Ciekawostka

Naczelnik Warszawy, Stefan Bobrowski nie chciał dopuścić do ewentualnych walk między powstańcami w sytuacji nieuznania dyktatury Langiewicza. Godząc się na nią, nie uchronił się jednak przez kłopotami. Próbuąc wyjaśnić okoliczności uznania nowego dyktatora, wszedł w konflikt z jedną z osób zamieszanych w tę sprawę i został wyzwany na honorowy pojedynek, w którym zginął, trafiony w serce. Jako krótkowidz nie miał szans na wygraną. 'Biali' prawdopodobnie zadbali w ten sposób o pozbycie się energicznego naczelnika Warszawy. Jego śmierć była na rękę środowiskom zachowawczym, obawiającym się radykalizacji powstania.

Spółeczeństwo polskie, zaangażowane w walkę, niewiele wiedziało o wewnętrznych rozgrywkach w strukturach rządu powstańczego, co wynikało z wymogów konspiracji. Do walczących docierały tylko rozkazy i pisma, pod którymi widniała pieczęć Rządu Narodowego. Opatrzona była godłem trójerbowym, a w otoku miała napis: u góry 'Rząd Narodowy', a na dole 'Równość Wolność Niepodległość'. Zgodnie z dekretem Rządu Narodowego pieczęć ta symbolizowała jedną i nierozdzielną Polskę oraz wspólną walkę przeciw Rosji prowadzącą do zupełnej niepodległości ziem Polski, Litwy i Rusi. Traktowano ją

z dużym respektem. Żaden z jej egzemplarzy nie wpadł nigdy w ręce władz rosyjskich, choć tropiono je nie mniej zawzięcie niż przywódców powstania. Jeden z uczestników powstania pisał: 'Naród był posłuszny Rządowi Narodowemu i jego rozkazom, chociaż każdy wiedział, że jedyną nagrodą za to posłuszeństwo będzie ruina majątkowa, wygnanie lub śmierć'.

Powstanie styczniowe objęło początkowo tylko tereny Królestwa, głównie Podlasie i Kielecczynę. Stopniowo walki rozszerzyły się na ziemie litewskie i białoruskie dzięki zaangażowaniu **Zygmunta Sierakowskiego** i **Walerego Wróblewskiego**. Najślabiej uwidoczniło się na Ukrainie (gdzie działał **Konstanty Kalinowski**).

Brak oczekiwanej przez Polaków interwencji Zachodu oraz rosnąca przewaga wojsk rosyjskich przesądziły o losach walki. Państwa europejskie (Francja, Wielka Brytania i Austria) ograniczyły się bowiem do wysłania not dyplomatycznych, które Rosja zbagatelizowała. Mimo kilku efektownych zwycięstw siły partyzantów zaczynały słabnąć. Latem 1863 roku **Michaił Murawjow**, generał-gubernator Litwy brutalnie stłumił powstanie na Litwie, a nowy (i zarazem ostatni) namiestnik Królestwa Polskiego, generał Fiodor Berg zaostriżył terror (zobacz ciekawostka). Aleksander Wielopolski otrzymał dymisję i wkrótce opuścił granice Królestwa Polskiego na zawsze.

Ciekawostka

We wrześniu 1863 roku z inspiracji Rządu Narodowego doszło w Warszawie do próby zamachu na namiestnika Królestwa Polskiego, generała Fiodora Berga. W czasie jego powrotu na Zamek Królewski, na jadący Nowym Światem, wiozący go powóz spadło kilka bomb z poddasza pałacu Zamoyskich. Wybuch jedynie zranił towarzyszącego Bergowi adiutanta. Sprawców nie udało się schwycić, wojsko rosyjskie wzięło więc odwet na mieszkańcach budynku. Stanisław Antoni Zamoyski został skazany na 8 lat ciężkich robót, a jego pałac doszczętnie splądrowano, niszcząc między innymi cenną bibliotekę. Przeszukujący kamienicę żołnierze rosyjscy wyrzucili przez okno fortepian należący niegdyś do Fryderyka Chopina oraz cenne pamiątki po kompozytorze, a następnie spalili je.

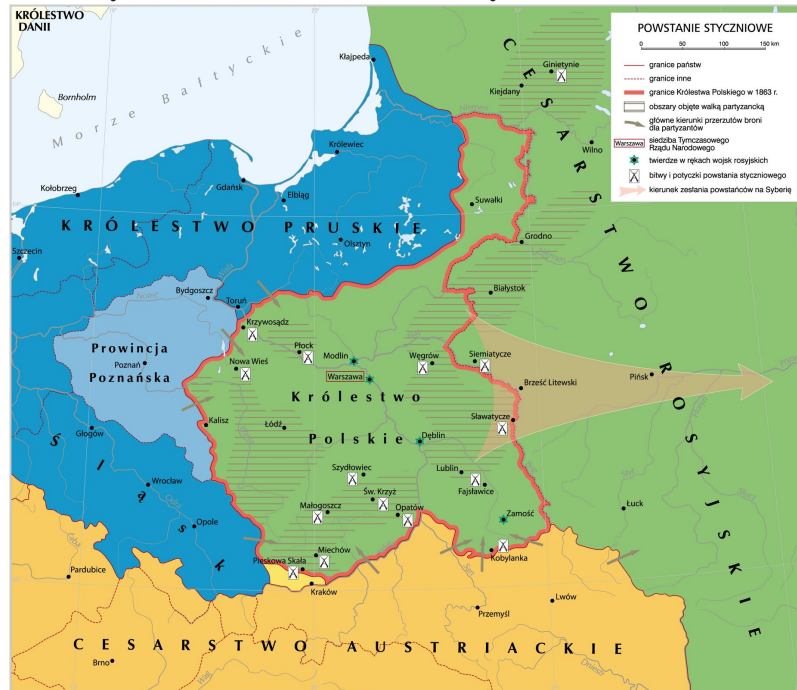
Jesienią 1863 roku, po krótkim okresie przewagi 'czerwonych' we władzach powstańczych, rządy objął ostatni dyktator powstania, **Romuald Traugutt**. Wraz z upadkiem nadziei na interwencję dyplomatyczną 'biali' wycofali się z powstania. Traugutt — związany uprzednio z ich stronnictwem — dzięki swoim przywódczym talentom zdołał zmobilizować walczących do dalszego, wielomiesięcznego oporu.

Po reorganizacji oddziałów powstanie przetrwało kolejną zimę. Zważywszy na olbrzymi wysiłek aprowizacyjny i organizacyjny polskiego społeczeństwa, które wzięło na barki sprawę finansowania działalności podziemnego państwa, był to duży sukces.

Negatywną rolę w dziejach powstania odegrało wydanie 2 marca 1864 roku przez Aleksandra II ukazu **uwłaszczeniowego**. Oznaczało to, że carat, dotąd opierający swoje rządy w Królestwie na warstwie szlacheckiej, zmienił front. Car zrobił to w celu przeciągnięcia chłopów (i tak mało chętnych walce niepodległościowej panów) na stronę rosyjską. Ukaz

zawierał takie same warunki, jakie ponad rok wcześniej ustanowił Rząd Narodowy. Carskie gwarancje reformy wsi wytrąciły więc broń z ręki polskiemu rządowi, którego los był coraz bardziej niepewny. Reforma uwłaszczeniowa zaskarbiła władzom rosyjskim wdzięczność chłopów.

Ostatecznie w kwietniu 1864 roku Traugutt i jego współpracownicy zostali aresztowani. Zginęli na szubienicy w sierpniu tego roku. Ostatni oddział powstańczy, pod wodzą księdza **Stanisława Brzóska**, walczył na Podlasiu aż do wiosny 1865 roku.

Powstanie styczniowe

Źródło: Krystian Chariza i zespół, *Powstanie styczniowe*.

Polecenie 2

Znajdź na powyższej mapie miejsca ważniejszych bitew i potyczek. Wypisz, które z nich miały miejsce:

- w nocy 22/23 stycznia 1863 roku,
- w czasie zmagających o inicjatywę strategiczną w powstaniu, do końca marca 1863 roku,
- podczas demonstracji zbrojnej w oczekiwaniu na interwencję mocarstw, od kwietnia do września 1863 roku,
- w fazie końcowej powstania (podczas nieudanych prób koordynacji działań partyzanckich) od października 1863 roku do kwietnia 1864 roku,
- w okresie zmierzchu zrywu zbrojnego po kwietniu 1864 roku
- czy blisko Twojego miejsca zamieszkania miała miejsce któraś z powstańczych bitew. Jeśli tak, zapisz jej nazwę?

Źródło: Learnetic, licencja: CC BY 4.0.

Największym i najbardziej efektywnym sukcesem militarnym powstania okazało się przygotowanie leśnej zasadzki (pod Żyrzynem) na przejeżdżający szosą warszawsko-lubelską konwój wojskowy w dniu 8 sierpnia 1863 roku. Siły rosyjskie w liczbie 500 żołnierzy, zaopatrzone w dwa działa, zostały zaatakowane przez blisko 2,6 tysiąca powstańców. Powstańcy stracili zaledwie 10 ludzi, a 50 z nich zostało rannych, natomiast straty Rosjan to 181 zabitych, ponad 200 wziętych do niewoli oraz... ponad 200 tysięcy rubli.

Polecenie 3

Podaj, gdzie rozegrała się bitwa z 8 sierpnia 1863 roku.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 4

Wpisz miejscowości, w których były twierdze wojsk rosyjskich.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Pomoc ludności cywilnej

Będące w ciągłym ruchu niewielkie oddziały powstańcze na ogół się nie kontaktowały, a także były pozbawione zorganizowanego zaplecza, w tym zapasów wojskowych i wyżywienia. Nie miały też możliwości stałego werbunku ochotników do prowadzenia wojskowego rozpoznania terenów walki. Toteż pomoc ludności cywilnej była powstańcom niezbędna i miała ogromne znaczenie moralne i materialne. Społeczeństwo polskie łożyło ogromne sumy na walkę z zaborcą. Po wybuchu powstania spontanicznie i ofiarnie wystąpiły z pomocą kobiety. Organizowały się w tajne pięcioosobowe komitety (tzw. piątki) i zajmowały przygotowaniem odzieży, materiałów opatrunkowych i prowiantu dla powstańców, a także furażu dla koni. Pielęgnowały rannych powstańców w swoich domach lub w doraźnie tworzonych lazaretach. Często z narażeniem życia ukrywały ich przed patrolami wojsk rosyjskich.

Ciekawostka

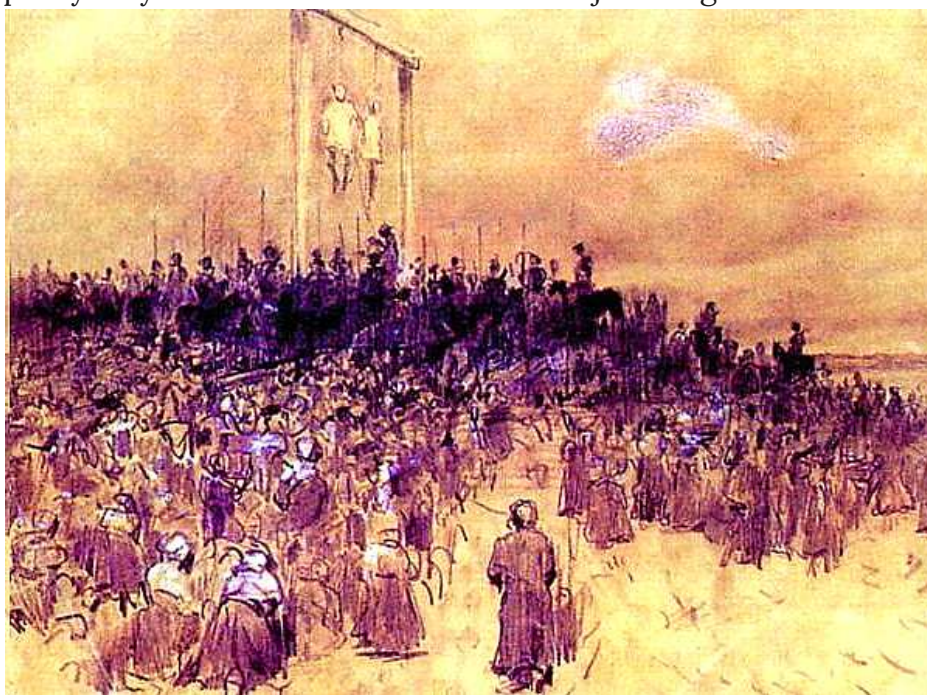
Pisarka Eliza Orzeszkowa przewiozła we własnym powozie poszukiwanego przez Rosjan Romualda Traugutta, ukrywając go pod krynoliną.

Po utworzeniu stałej administracji powstańczej w marcu 1863 roku po raz pierwszy w historii Polski Rząd Narodowy formalnie podporządkował owe kobiece organizacje władzom

powstańcym. Dwa miesiące później w specjalnym dekrete ogłosił, że 'wszyscy obywatele polscy, bez różnicy płci, stanu i wyznania, powołani są do prac mających na celu wyswobodzenie Ojczyzny w niewoli będącej'. Kobiety po raz pierwszy uznano zatem za obywatelki i tak jak mężczyzn powołano do walki niepodległościowej. Rząd wyznaczył im – oprócz dotychczas podejmowanych działań opiekuńczych i aprowizacyjnych – nowe zadania na rzecz tajnego państwa. Zajmowały się ściąganiem podatku narodowego i zbiórkami darów. Były kurierkami, wywiadowczyniami i łączniczkami oddziałów leśnych. Tajne rozkazy, meldunki i instrukcje dla oddziałów powstańczych zaplatały w warkocze albo wszywały w obręby ubrań. Czasami przewoziły kule i inną amunicję, ratując walczące oddziały przed klęską. Strzegły bezpieczeństwa powstańczych drukarni, przechowywały i przemycały pieczęcie rządowe, dokumenty i broń.

Zemsta cara

Po upadku powstania car Aleksander II zlikwidował odrębność polityczną Królestwa Polskiego. Pod jego rządami zaczęto wprowadzać pełną rusyfikację szkolnictwa i administracji polskiej. W 1874 roku Królestwo Polskie, podzielone na 10 guberni, zostało wcielone do Rosji, a rządy w nim objął generał gubernator. Od 1888 roku figurowało w dokumentach urzędowych jako Kraj Nadwiślański. Tym samym zniknęło ono z mapy Europy na blisko pół wieku. Na zachód Europy popłynęła nowa fala emigrantów. Klęska powstania, a wraz z nią polskich nadziei niepodległościowych, zmusiła Polaków do zmiany metod i celów politycznych. Era szlacheckich insurekcji dobiegła końca.

Masowa egzekucja

Źródło: Stanisław Witkiewicz, *Masowa egzekucja*, 1870, rysunek na papierze, domena publiczna.

Rozmiar represji, jakie zastosowano wobec Królestwa Polskiego i Litwy, przeszedł najśmielsze wyobrażenia Polaków. Uczestników walk objęto planową akcją wyniszczania: począwszy od masowych egzekucji (jak na obrazie powyżej) i zsyłek na Syberię po konfiskaty mienia (blisko 4 tysiące majątków w Królestwie i na Litwie).

Polecenie 5

Przeanalizuj dane z tabeli, prezentującej stosunek represjonowanych za udział w postaniu styczniowym do ogółu ludności w danej grupie społecznej.

Wyjaśnij, co oznaczają te dane liczbowe. Porównaj sytuację w Królestwie Polskim, na Litwie i Białorusi oraz Ukrainie.

Wyszczególnienie	Królestwo Polskie	Litwa i Białoruś	Ukraina
Kler katolicki	1:24	1:15	1:18
Szlachta	1:50	1:43	1:45
Mieszczaństwo (chrześcijańskie)	1:130	1:209	1:594
Chłopi	1:1248	1:1020	1:7197

Ćwiczenie 6

Wybierz spośród wymienionych niżej grup dwie najbardziej dotknięte prześladowaniami po powstaniu styczniowym. Zaznacz w odpowiednich miejscach.

☐ szlachta

☐ chłopi

☐ kler katolicki

☐ mieszczaństwo (chrześcijańskie)

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Powstanie styczniowe było najdłużej trwającym polskim powstaniem i zaangażowało Polaków ze wszystkich zaborów oraz z emigracji. Cieszyło się sympatią i wsparciem wielu narodów i demokratycznej opinii publicznej Europy, w tym socjalistów i anarchistów. Akcja poparcia dla uczestników i samej idei powstania styczniowego przyczyniła się do utworzenia

I Międzynarodówki. W szeregach powstańczych walczyło kilkuset Rosjan i Ukraińców, kilkudziesięciu Włochów, Francuzów, Węgrów i Niemców, a także Anglicy, Austriacy, Czesi, Słowacy, Serbowie, Szwajcarzy i Skandynawowie.

Kapsuła czasu

Weterani 1863 roku, czyli pamięć o powstaniu styczniowym

Doświadczenia wyniesione z powstania styczniowego i klęski polskich nadziei niepodległościowych miały oddziaływać na kolejne pokolenia Polaków, kształtując ich świadomość zbiorową. Decyzją Józefa Piłsudskiego, który był zafascynowany fenomenem powstania 1863 roku i 'rządów powstańczej pieczętki', specjalna komisja w grudniu 1919 roku przyznała 3644 osobom prawa weteranów. Uzyskali oni dzięki temu uprawnienia żołnierzy Wojska Polskiego. Mieli prawo do stałej pensji państwowej, noszenia specjalnych fioletowych mundurów i cieszyli się szczególnym szacunkiem społecznym. Rozpoznawano ich na ulicy po czapkach rogatywkach ze srebrnym orłem lub biało-czerwoną kokardą, która stała się ich atrybutem.

Polecenie 6

Poszukaj informacji w dostępnych źródłach na temat tego, w jaki sposób i jak długo weterani powstania styczniowego mieli okazję osobiście dzielić się swoimi wspomnieniami.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Zamiast podsumowania

Ćwiczenie 7

Uporządkuj chronologicznie podane niżej wydarzenia.

Dyktatura Mariana Langiewicza.

Władze rosyjskie wprowadzają stan wojenny.

Pogrzeb wdowy po generale Józefie Sowińskim inicjuje manifestacje patriotyczno-religijne.

Przymusowy pobór do armii rosyjskiej (tzw. branka).

Carski ukaz o uwłaszczeniu chłopów w Królestwie Polskim.

Generał Michał Murawjow obejmuje funkcję gubernatora Litwy.

Schwytywanie ostatniego dowódcy powstańczego, księdza Stanisława Brzóska.

Objęcie dyktatury przez Romualda Traugutta.

Wybuch powstania styczniowego.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 7

Napisz, co znaczyło hasło 'Za wolność naszą i waszą', umieszczane na sztandarach powstańczych.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 8

Wykorzystując metodę debaty oksfordzkiej, poszukaj racji każdej ze stron konfliktu:

- zwolenników zbrojnej walki o niepodległość,
- zwolennika ugody z Rosją i reform prowadzących do autonomii państwowej.

Hamlet polski. Portret Aleksandra Wielopolskiego - wnuka margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, polskiego polityka, członka rządu Królestwa Polskiego na początku lat 60. XIX wieku

Źródło: Jacek Malczewski, *Hamlet polski. Portret Aleksandra Wielopolskiego*, 1903, olej na płótnie, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna.

Polecenie 9

Zobacz powyższe zdjęcie i wyjaśnij, dlaczego malarz przedstawił Wielopolskiego jako Hamleta.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.